

שתי תופעות בדקדוק הפעל בסורית של ארץ-ישראל

הערות מבוא

המחקר החדש של הסורית של ארץ-ישראל (=הסוא"י) מתרכז בעשר השנים האחרונות בשני תחומים, ורק חוקרים מועטים נוטלים בו חלק. התחום האחד הוא חקר התעודות האפיגראפיות. אנו עדים לחשיפה ולפרסום של מעט כתובות חדשות – בעיקר מצבות קבורה – שנתגלו בעשר השנים האחרונות, או לפרסום מחדש של חומר שנתגלה מכבר עם עיון חוזר בו, התורם לבירורם של פרטים מסופקים. הגדיל לעשות מכולם בתחום זה אלן דירומו (Alain Desreumeaux) בשורה של פרסומים ובמיוחד בעבודתו המקפת על הקורפוס האפיגראפי הסוא"י.¹ גם עמיתו, או ליתר דיוק בר-הפלוגתא שלו, אמיל פואיש (Emile Puech), פרסם כמה מאמרים מקיפים, מהם כאלה הבוחנים מחדש כתובות שנתפרסמו בעבר ומהם העוסקים בחומר חדש.² אין ספק שהעיסוק האינטנסיבי של שני חוקרים אלה בחומר האפיגראפי, אף שגלוו לו ברקים ורעמים, תרם תרומה חשובה לתחום.³ התחום השני הוא חקר הלשון.

- 1 כוונתי לספרו *Les matériaux du Syro-palestinien pour une étude théorique des documents d'un dialecte* (thèse de doctorat du IIIème cycle, Université Paris X-A. Desreumeaux et J. B. Humbert, 'Hirbet es-Samra', *ADAJ* גם ; Nanterre), 1979 ; 25 (1981), pp. 33–84 והלוחות בעמודים 372–382.
- 2 וזה פירוט מאמריי האחרונים של E. Puech: 'Remarques sur les inscriptions christo-palestiniennes de Kh. es-Samra', *LA* 29 (1979), pp. 259–269; 'Notes d'onomastique christo-palestinienne de Kh. es-Samra', *AION* 43 (1983), pp. 505–526; 'L'inscription christo-palestinienne d'Ayoum Mousa (Mont Nebo)', *LA* 34 (1984), pp. 319–328; 'L'inscription christo-palestinienne du monastère d'el-Qwwisme', *LA* 34 (1984), pp. 341–346.
- 3 לפרסומים נוספים בתחום האפיגראפי בחקופה האחרונה, ראה: מ' בר-אשר, 'כתובת סורית ארץ-ישראלית מהל-יונס', שנתון מוזיאון הארץ בתל-אביב, כרך 17–18, דצמבר 1975, עמ' 17–21 (ולוחות 1–2); M. Halloun–R. Rubin, 'Palestinian Syriac Inscription from 'En Suweinit'', *LA* 31 (1981), pp. 291–298.

למעשה כל המחקר הלשוני בשנים האחרונות נעשה בירושלים,⁴ ורק לאחרונה נודע לי על מחקר מקיף הנעשה באוניברסיטת ברלין.^{4א} הבחינה המפורטת והבחינה הכוללת של כל התעודות של הסוא"י שזכינו לעשות במסגרת 'מחקרים בסוא"י' אפשרה לנו לברר בירור מחודש סוגיות מקיפות בדקדוקן של הניב. דבר זה לא יכול היה להיעשות לולא ההישגים העצומים שהשיגו גדולי החוקרים של ניבים ארמיים סמוכים: עבודותיו של ז' בן-חיים בעברית ובארמית של השומרונים,⁵ ובעקבותיו מפעלו המרשים של א' טל בחקר החומש השומרני,⁶ מחקריו של י' קוטשר⁷ וממשיכיו⁸ בחקר הארמית של היהודים בארץ-ישראל, והישגיהם של א' שפיטלר, של קודמיו ושל ממשיכיו בחקר ניב מעלולא וניבי אחיותיה.⁹ מוסף על כל אלה התנופה העצומה שחלה במחקר לשון-חכמים והפירות שהוא הניב. כל אלה הכשירו את הקרקע לבחינה מחודשת של הדקדוק (ושל המילון) של הסוא"י ולהעמדה שונה של פרקים שלמים מתוכו. כך יכולים אנו להמשיך ללמוד את הטקסטים של הלהג כדי לתאר תיאור מכוון סעיפים חדשים בדקדוקן.

אף כאן יש לשוב ולומר, אין לשכוח את פועלם הראשוני והחלוצי של שני

- 4 הכוונה לחיבורים אלו: מחקרים בסוא"י, וכן עבודתו החשובה של ח' שירון — פרקים בתחביר צרפי השם של הורסיה הסורית-ארצישראלית לתנ"ך, עבודת גמר, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ב. כ-210 עמודים של עבודה זו נשתקעו מחשבה רבה, ניתוח מעמיק וידענות; אסור שקיצורו יהיה והלשון הטכנית שנקט המחבר יסתירו ויטשטשו את הביירוים היפים שנעשו בחיבור זה.
- 4א תלמידה של פרופ' ר' מאצוך כותבת דקדוק חדש של הסוא"י במסגרת עבודת הדוקטור שלה.
- 5 ובראשם חמשת הכרכים של עואנ"ש.
- 6 התרגום השומרני לתורה מהדורה ביקורתית, כרכים א-ג, תל-אביב תש"ם-תשמ"ג.
- 7 עד היום לא נעשתה עבודה בתחום הארמית הגלילית שתשווה לזו של י' קוטשר, 'מחקרים בארמית הגלילית' מן השנים תש"י-תש"כ (ראה עתה בספרו מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז, עמ' קסט-רכו).
- 8 ראויים להבלטה מיוחדת החיבורים הללו: ל' סוודלונד, מבחר קטעים בארמית הגלילית (על-פי אבות-טקסטים), אקדמון, ירושלים תשכ"ז ותשמ"א. הרבה עיון לשוני נשתקע בטקסטים אלו ובהערות הנלוות להם. מוסף על כך ספרו האנגלי: G. Svedlund, *The Aramaic Portions of the Pesiqta de Rab Kahana etc*, Studia Semitica Upsaliensia 2 — Upsala 1974 (א) 'רובדים בארמית היהודית של ארץ ישראל, הנו"ן המוספת כאמת מידה', לשוננו מג (תשל"ט), עמ' 165-184; (ב) 'ביירוים בארמית של ארץ ישראל, כניווי הרמו', לשוננו מד (תש"ם), עמ' 43-65; (ג) 'המקור לצורותיו ברובדי הארמית היהודית בארץ ישראל', בתוך: מחקרי לשון מוגשים לזאב בן-חיים בהגיעו לשיבה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 201-218. ואחרונה חיבורו החשוב של ס' פסברג — S. Fassberg, *A Grammar of the Palestinian Targum Fragments from the Cairo Geniza*, Harvard University Ph.D. Thesis, 1984
- 9 נזכיר כאן את העבודות הללו: G. Bergsträsser, *Glossar des neuarāmäischen Dialekts von Ma'lūla*, Leipzig 1921; A. Spitaler, *Grammatik des neuarāmäischen Dialekts von Ma'lūla (Antilibanon)*, Leipzig 1938; Ch. Correl, *Materialien zu Kenntnis des Neuarāmäischen Dialekts von Baḥ'a*, München 1969

הבלשנים שחקרו בעבר את הדיאלקט — ת' נילדקה¹⁰ ופ' שולטהיס. כל אחד מהם הרים בשעתו תרומה בת-קיימה והרבה מבירוריהם עומדים על עומדם גם כיום. ראוי לתשומת-לב יתרה פ' שולטהיס שרשם הישגים בתחום הדקדוק¹¹ ובמיוחד בתחום המילון.¹² אם יש חסרונות של ממש במילונו אין לזקפם לחובתו, אלא לעובדה שטקסטים רבים ואף המשוברים שבהם נתפרסמו רק אחרי הופעת המילון בשנת 1903. כנגד זה הדקדוק ליקוייו רבים. הוא לוקה בעיקר בשיטת העבודה שכפתה על הניב, במידה רבה, נורמות של ניבי הארמית המופתית כגון ארמית המקרא, ארמית התרגומים ובעיקר הסורית.¹³

התיאור המחודש של דקדוק הדיאלקט מכוון לשחרר אותו מהראייה שכפה עליו שולטהיס, וכבר נתפרטו הדברים במקום אחר.¹⁴ סוגיות שלמות בתורת ההגה וסעיפים רבים בתורת הצורות עומדים כיום עמידה חדשה. המחקר הנמשך מאפשר לנו לבחון מחדש סעיפים נוספים ומביא אותנו להעמיד נדבכים חדשים בדקדוק. שניים מאלה הם נושאי דיונו כאן.

לפני שנבוא לעסוק בשתי התופעות שאנו מבקשים לברר כאן, נשוב ונעיר בקצרה על המגבלות הפילולוגיות הקשות שהלהג נתון בהן. הטקסטים שבידינו הם דפים בלים, שרידים של כתבי-יד קדומים של ספרות כת המלכיתים בארץ-ישראל משתי תקופות:¹⁵ (א) התקופה הראשונה, מן המאה הששית עד השמינית למניין הרגיל. (ב) התקופה השנייה, מן המאה האחת-עשרה עד השלוש-עשרה. כתבי-היד והקטעים מן התקופה הראשונה, ברובם הגדול פלימפסטטים, שייכים לזמן שהניב היה עדיין לשון חיה. האחרונים, רובם ככולם קבצי תפילות ואסופות המנונות, באים מן התקופה שהלשון היתה לשון פולחן בלבד, נתונה בצילן של לשונות אחרות: הערבית שהיתה לשון הדיבור של בני-הכת, והסורית והיוונית שהיו לשונות התרבות בעלות היוקרה. במוצאי המאה ה"ב או בראשית המאה ה"ג חדלה הסוא"י לשמש גם לשון פולחן. לא רק שאין בידינו כל מסורת חיה של טקסטים הנקראים ביחיד או בציבור, גם חיבורי דקדוק או ספרי מסורה, שהיו עשויים להזין אותנו במידע חשוב, אינם בידינו; ספק בכלל אם היו קיימים אי-פעם חיבורים כאלה. גם הַעֲדָר שיטת ניקוד מלאה בכתבי-היד מצמצם לאין שיעור את יכולתנו לתת תיאור מלא של הלשון. ברם חרף כל המגבלות הללו, התעודות שנתרו בידינו מאפשרות לנו להעלות מהן מסקנות לא מעטות בדרך ודאי, כשאנו בוחנים אותן בחינה פנימית מדוקדקת וכשאנו מסתייעים אל נכון ובוהירות מרובה בחומר מקביל מניבי הארמית של א"י. מסתבר שגם הניקוד החלקי המצוי בכתבי-היד של הסוא"י, בעיקר אלה הבאים מן התקופה השנייה, עשוי לסייע

Th. Nöldeke, 'Über den christlich-palästinischen Dialekt,' *ZDMG* 22 (1868), pp. 10
443-527

11 הכוונה ל-שולטהיס, דקדוק.

12 שולטהיס, מילון.

13 להרחבת הדברים ראה מחקרים בסוא"י, עמ' 14-15, 17-18.

14 ראה המקום הנזכר בהערה הקודמת בעמ' 19-30.

15 הדברים מורחבים במחקרים בסוא"י, בעמודים שנזכרו בהערה הקודמת ובפרק 4 עמ' 145-166.

בידינו בכירורן של כמה וכמה שאלות, כפי שאנו מקווים להראות בהמשך הדברים.¹⁶ (יודגש שההפניות לכתבי-היד נעשות על-פי המהדורות שלהם שנתפרטו ברשימת הקיצורים להלן. המעיין יוכל להיווכח שיש הבדלים בין קריאותינו לבין קריאות המהדירים במעט או בהרבה).¹⁷

אָתְפֶּעַל/אָתְפַּעַל < אָפֶּעַל/אָפַּעַל¹⁸

הידמות תיו הבניין של אָתְפֶּעַל ושל אָתְפַּעַל לכל עיצור תוכף — ולא דווקא לעיצורים שווי-מקום-החיתוך: דלת, טית ותיו — ידועה בניבים שונים של הארמית¹⁹ וכן במידה מצומצמת בעברית המקראית ובלשון חכמים,²⁰ אבל קיומה של התופעה בסוא"י לא היה ידוע.²¹ שולטסיס²² קובע שהתיו של הבניינים החוזרים נטמעת בדלת, בטית ובתיו, כגון: אתתברת < אתברת [=נשברה], אתטמר < אטמר [=נסתר, הוסתר], אתדכר < אדכר [=נזכר]; ועתים גם בעיצורים השורקים, כגון יתוכן < יוכן [=מְכָר]. ברם, הכירור בכתבי-היד מגלה שהתופעה היתה כללית גם בסוא"י, ושהיא אינה מוגבלת לשכנות עם קבוצת עיצורים זו או זו; יבואו העדים הבאים ויוכיחו את הדבר:

א. אָתְגִזִי < אָגִזִי

י'אנה מן קושיט שרין במא דעבדנה אנין מתגזין' (Ev, עמ' 211 — לוקס 23, 41) = י'אנו באמת ראויים [לעונש, שהרין] במה שעשינו אנו נענשים'. הגירסה מתגזין, אָתְפֶּעַל של גזי", מקוימת בשלושת כתבי-היד C, B, A; וכן גורסים C, A במקום

- 16 כאן המקום להזכיר את תרומתו של כתב-יד א, שהוא המקור הסורי-א"י היחיד שיש בו שיטת ניקוד מפורטת יותר ומלאה יותר מאשר שיטות הניקוד האחרות, אלא שבסוגיות הנדונות כאן כמעט שלא נזקקנו לו.
- 17 ראה מחקרים בסוא"י, עמ' 7-15.
- 18 לפירוטם של הדברים אני משתמש במאמר זה כמבנה הצורות של הארמית המופתית, אך ברור שצורות אָתְפֶּעַל או אָפֶּעַל היו הגויות בסוא"י בדרך אחרת, שכן השווא נעלם ממערכת התנועות של הדיאלקט (ראה מחקרים בסוא"י, עמ' 421-482).
- 19 לארמית ז'סומרנית השווה בן-חיים, עואנ"ש, ג, ב, עמ' 54 ועוד; לארמית היהודית בארץ-ישראל השווה דאלמן, דקדוק, עמ' 103, 296-297 ועוד; לארמית הבבלית השווה י"נ אפשטיין, דקדוק ארמית בבליית, ירושלים 1960, עמ' 50.
- 20 השווה מש"כ במבואי לכתב-יד פארמה ב', קובץ מאמרים בלשון חז"ל, א, תשל"ב (תשל"ז), עמ' 183; ולאחרונה בתעודה ג, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 145-148.
- 21 פרט זה נרמז במשפט אחד כעבור במחקרים בסוא"י, עמ' 225 הערה 287, עם הבטחה שהעניין ידון במקום אחר. כאן באים אנו לפרוע את החוב.
- 22 ראה דקדוקו (סעיף 37, סעיף משנה 2.1.a, בעמ' 22); הוא קובע, בצדק, שהסוג הראשון — הטמעת תיו בעיצורים דלת, טית ותיו — בא לידי ביטוי (גראפי) במיוחד בכתבי-היד המאוחרים ואילו הסוג השני (ההידמות לשורקים) מתועד בכתב-יד אלה בלבד. אך הוא טועה בקביעתו שההידמות המלאה של תיו להגה שורק קשורה בהשפעת הערבית. קיומה של התופעה גם במקורות אחרים מא"י — ובכלל זה בארמית הגלילית ובלשון חכמים — מערער את דבריו (ראה ח' ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א, עמ' 62-75, וראה הספרות שהוא רומז לה במקומות שונים שם).

המקביל (Ev, עמ' 205), אבל כ"י B גורס שם מגזין ללא תיו (יד אחרת הוסיפה במועד מאוחר תיו על-גבי הגימל²³); וברור שאין בין שתי הגירסות אלא הבדל שבכתיב.

ב. אֶתְקַתְב < אֶתְקַב

'אית די אוף הורנין סגי דעבד מרא יסוס הלין דאן מתכתבין כול חדא וחדא מנהין סביר אנא דאוף לא עלמא לא מסוחן ספריא דמתכתבין' (Lag — A, עמ' 402 — יוח' 21, 25; ומעין זה בקטע המקביל המובא בעמ' 401—402; וכן הוא בשינויים קלים בכתיב־יד B, C — Ev, עמ' 227 ו־281) = 'ויש גם [מעשים] אחרים רבים, שעשה האדון ישו, אלה שאם ייכתבו כל אחד ואחד מהם סבור אני שאף העולם לא יכיל את הספרים שייכתבו'. כנגד הגירסה מתכתבין (פעמיים) שבכתיב־היד הנזכרים, גורס כתב־יד שפרסם Land (עמ' 164) בהיקרות הראשונה בפסוק: מתכתבין — ללא תיו, כלומר מִפְתָּכִין בכף דגושה.

ג. אֶתְנַשִּׁי < אֶנְשִׁי

'דטעית היך אמרא דהוא אביד בעא יתי לעבדך דלפקודיך לא אנשית' (תהל' קיט: קעו — Hor, על-פי פְּלִיק, עמ' 336) = 'שתעיתי כשה אובד בקש [אותי את] עבדך כי מצוותיך לא שכחתי'.²⁴ ברור שהצורה אנשית משקפת אתנשית בהטמעת התיו. האפשרות שלפנינו אֶנְשִׁית באֶפְעֵל דחוייה היא, מצד התצורה ומצד השימוש. שכן אם אֶנְשִׁית לפנינו ראוי לה שתהיה אֶשִׁית בהטמעת הנון;²⁵ ומצד השימוש מתבקש פועל שעניינו שָׁכַח ולא הִשְׁכִּיח. אף האפשרות שלפנינו נְשִׁית בניין קל באלף פרוטטית אין לה אחיזה בשורש זה בסורית של א"י²⁶ ולא רק בה. וכנגד זה בכל מקום שנזדמן הפועל בדיאלקט שלפנינו אתה מוצא אתנשי המכוונת לאֶתְנַשִּׁי²⁷, וכך יש לפרש את הצורה שלפנינו מכתב־היד של Hor; כלומר, לפנינו וריאנטה של אֶתְנַשִּׁית בהטמעת התיו.²⁸

ד. אֶתְעַבַּד < אֶעְבַּד

'ואתעבד דימות יתה מסכינא' (Ev — B, A, עמ' 106 — לוקס 16. 22) = 'ויהי כאשר מת אותו האביון'. כנגד אתעבד של A, B גורס כ"י C: ואעבד — בתיו שנידמתה לעין.

23 דבר שנעלם מעיניה של המהרירה A.S. Lewis.

24 הנוסח הסווא" של פסוק זה ושל פסוקים אחרים, התלוי בנוסחה היוונית של המקרא, שונה במקצת מנוסח המסורה.

25 ראה שולטהיס, דקדוק, תחילת עמ' 68.

26 העובדה שיש בסווא" צורות אפעל (כמלומר פְּעַל בתנועה פרוטטית) בבניין קל, כבר הוכחה כבריר (ראה מחקרים בסווא", עמ' 432, ובעיקר עמ' 474 ואילך); ברם אין ראיה שפועל זה שימש בבניין קל (ואם שימש בבניין קל ראוי היה ש־אֶנְשִׁית תמומש אֶשִׁית בהטמעת הנון).

27 וראה פירוט הדוגמות במילון של שולטהיס, עמ' 128.

28 בלייק על־אתר, כדרכו, מחזיר את העטרה ליושנה ומציע לקרוא: אתנשית.

עדות זו של כתב־יד C יש בה כדי לרמוז — ויותר מאשר לרמוז — שטמיעת התיו נתרחה לפני ערעור עיצורי הגרון והלוע, משמע בתקופה קדומה ביחס בתולדות הסורית של ארץ־ישראל.²⁹

ה. אַתְקָרִי < אֶקְרִי
והו רמזין לאבוי³⁰ היך הו צבא דיתקרא (C, A) — Ev עמ' 286 — לוקס 1, 62) =
'והיו רומזים לאביו [לדעת] איך הוא רוצה [שהילד] ייקרא'. כנגד גירסת C, A יתקרא
מצינו בכתב־יד B יקרא ללא תיו, והיא היא.

ונראה שכך יש להבין גירסה דומה של Hor (בלייק, עמ' 279): 'ומקרא שימה
מלכיה דמלכא רבא אמנ' = ונקרא [כלומר, ויקרא] שמו יועץ [ליתר דיוק יועצון], כי
המלך הגדול עמנו' (על־פי ישעיה ט:ה, וכן ח:ח, י), כאן לפנינו מתקרא שהתיו
נידמתה בה לקוף: מְקָא — ואין הכרח אף לא צורך בתיקונו של המהדיר, המציע את
הקריאה מתקרא.

ו. אַתְפְּנִי < אֶפְנִי
'לא נדחול במא דמתערבבא ארעא ולא כד יתפנון טורין ללבא יממין' (תהל' מו:ג
[מה:ב]: Land, עמ' 105) = 'לא נירא בהמיר'³¹ (ה)ארץ, ולא כאשר יפנו הרים ללב
ימים'. מזמור זה מצאנוהו כלול גם בהורולוגיון ושם מצינו (Hor, עמ' 192) יפנון
תחת יתפנון (ויש בו בטקסט של Hor עוד הבדלים לעומת זה של Land). אמת
אפשר שהגירסה חסרת התיו מכוונת לצורת הקל יפנון; ברם אין מניעה להניח ששתי
חלופות כתיב לפנינו, ויפנון הרי היא (?תפנון <) יפנון.

ז. אַתְנַסִּי < אֶנְסִי
כנגד גירסתם של כתב־ידי C, A (Ev, עמ' 267 — מתי 4, 7): 'לא תנסא למרא
(למריא) אלהך' = 'אל תנסה את ה' אלהיך' (מובאה מדברים ו: טז)³²
מצינו בכתב־יד B: 'לא תתנסא' באַתְפַּעֵל. אם אין כאן דיטוגרפיה, גירסת B מניחה
מקום לסברה שגירסתם של C, A מכוונת לאַתְפַּעֵל בהטמעת התיו. ואל יתמיהנו
השימוש הפעיל של אַתְפַּעֵל.³³

- 29 ראה מחקרים בסוא"י, עמ' 367–420.
30 כפנים מובאת גירסת B: לאפוי (בפ"א הפוכה); C, A גורסים לאבוי (=לאביו) ואין ביניהן אלא
הבדל בכתיב.
31 ראה הערה 24 לעיל. תן דעתך שהנוסח הסוא"י משתמש בפועל 'התערבב' ולא בפועל שעניינו
'המיר' כנוסח המסורה.
32 בסוא"י הפנייה היא לנוכח ולא לנוכחים כנוסח המסורה (ראה הערה 24 לעיל).
33 השווה למשל 'דלפקודיך לא אנשית' = 'כי את מצוותיך לא שכחתי', שהובאה לעיל בדוגמה
ג. והשווה 'דאתיהבת לון ארהותה' = 'שנתת להם: התורה' בארמית השומרנית (ראה
בן־חיים, עזאנ"ש, כרך ג, ספר ב, עמ' 67), כלומר 'אתיהב' עניינו נתן (ולא דווקא ניתן). וראה
מה שכחתי במאמרי 'נשכחות בלשון התנאים', בספר מחקרי לשון מוגשים לזאב בן־חיים
בהגיעו לשיבה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 91–93 והספרות המצוטטת שם.

כללו של הדבר, אף אם דוגמה אחת או שתיים מאלה שהזכרנו לעיל עשויה להתפרש בדרך אחר, קיומה של התופעה בסוּא"י אינו מוטל בספק. וקרוב הדבר בעיניי שהיא היתה סדירה בדיאלקט בהיותו מדובר. עם זאת יש להדגיש שהכתיב הסוּא"י אינו מגלה אותה בדרך-כלל, שכן על-פי הרוב התיו מופיעה בכתיב. רק בכתיב-היד מן התקופה השנייה³⁴ עולות דוגמות המלמדות על המציאות הלשונית למעשה, היינו הידמות התיו לכל עיצור תוכף.

ונראה שההקפדה על כתיבת התיו גם לאחר שנעלמה במבטא אינה רק תופעה של דבקות בכתיב ההיסטורי. אפשר שבדיעבד היה לה תפקיד נוסף בלשון. בהיעדר מסורת ניקוד מפורטת עשויה התיו להיות הסימן הגראפי היחיד לציון הבניין, שכן בכל אחד מזמני הנטייה של אָתְפֶּעֶל/אָתְפֶּעֶל עשויה צורה ללא תיו להזדהות — כמובן מבחינה גראפית בלבד — עם צורה מבניין אחר (הכתיב אפעל בעבר עשוי גם לקל בתנועה פרוסטיטית³⁵ וגם לבניין אָפְעֶל עבר, הכתיב מפעל עשוי לפְעֶל ולאָפְעֶל והכתיב יפעל עשוי אף הוא לבניינים שונים); קיום הצורות בתיו בכתיב מונע הזדהות זו. וכך למשל יש לפרש את 'מְתַדְפְּקִים' בתיו של העברית המקראית (שופ' יט: כב), שהיתה הגויה מן הסתם מְדַפְּקִים, או צורות כגון 'נתדמתה' בעברית שלנו, או כתיבות כגון 'נתנונו, ציננו' ואחיותיהן, שנועדו להבחין בכתיב (או לפחות נמצאות מבחינות בדיעבד) בין המדברים לנסתרים.³⁶ אפשר אפוא שהכתיב ההיסטורי המשיך להתקיים בצורות אָתְפֶּעֶל/אָתְפֶּעֶל (< אָפְעֶל/אָפְעֶל) כדי לשמש סימן מזהה לבניינים אלה, ועל-ידי כך נמצא מצמצם במידת-מה את גודש ההומוגרפים בצורות הפֶּעֶל, בעוד שהצורות הסוטות המועטות הן הן המשקפות את ההגייה בפועל.³⁷

פֶּעֶל וְאָתְפֶּעֶל

המחקר החדש של הארמית ושל העברית מלמד שכמה ניבים ארמיים וכמה ממסורתיה של העברית הכירו את הבניינים הכבדים חסרי ההכפלה בעין הפועל.

34 אחד מסימניה של הלשון בתקופה זו הוא עליית-יתר של כתיבים פונטיים.

35 ראה המקומות המצוטטים לעיל בהערה 26.

36 ראה נ' ברגרין, קובץ מאמרים בלשון חז"ל, ב, תש"ס, עמ' 168–171.

37 זהו המקום להזכיר כתיב מעניין שנודמן בכתיב-יד Hor (עמ' 281): 'במא דעברת הדין יומא: אשתורא לך או מרויא ואבעא לוּתך או מחינא דתישכין לי רומשא עם לילא דלא מתנכשלא ושוזב יתי' = 'אחרי שעברתי יום זה, אברך אותך, האדון, ואבקש ממך, המושיע, שתעניק לי את הערב הזה עם [=] הלילה ללא מכשול והַיְלִינִי' (על-פי תרגומו של בליק, בעמ' 88). למרות הקושי בהבנה המדויקת של המשפט, נראה לי שקשט בליק בהבינו את הצורה מתנכשלא כווריאנטה של מתכשלא (וכך הוא מציע לתקן ולקרוא בהשמטת הנון), אך מה טיבו של הכתיב בןון? לטעמי, אפשר לראות בצורה מתנכשלא הַפְּכָה של כתיב וקרי זה על גבי זה. וזה פירוש הכבדים: מתכשלא הפכה מַפְּשֶׁלָא בעקבי טמיעת התיו בכף. יותר מאוחר: כתוצאת דיסימילציה, הצורה mikkašlā הפכה minkašlā (השווה: אתכל < אפל < אנכל = 'אשכול' בארמית השומרונים, עואנ"ש כרך ג, ספר ב, עמ' 54), הכתיב מנכשלא משקף את המבטא למעשה (הקרי). הוספת התיו — מתנכשלא — באה לציון שלפנינו צורת אתפעל. או בניסוח אחר: מתנכשלא היא מיוזג של שני כתיבים — מתכשלא (כתיב היסטורי) ומנכשלא (כתיב פונטי) — שנודמנו למעתיק כתב-היד של Hor בשני כתבי-יד שונים. שני הניסוחים המצוינים מכוונים, למעשה, לעניין אחד.

כלומר, פֶּעַל וְאֶתְפַּעַל בתנועה ארוכה אחרי פא הפועל, לצד הצורות הדגושות בעין הפועל — פֶּעַל וְאֶתְפַּעַל — בתנועה קצרה אחרי פא הפועל.³⁸ כגון: מְחַיֵּךְ וְאֶתְמַנֵּנוּ בארמית של תרגום אונקלוס ושל תרגום יונתן לנביאים,³⁹ מְאָבְקִים (שביעית ב, ב), נִיְתָאֲלוּ (תמיד ב, א) במשנת כתב-יד קאופמן, ועוד.⁴⁰

אנו רואים את הצורות הדגושות פֶּעַל וְאֶתְפַּעַל ואת הצורות חסרות הדיגוש פֶּעַל וְאֶתְפַּעַל תלויות זו בזו: במקום שיש דיגוש משתקפת לפני עין הפועל תנועה קצרה מקורית (אף אם נתארכה בניכ מן הניכים במועד מאוחר) ובמקום שאין דיגוש נוהגת תנועה ארוכה. כלומר, לדידן, וריאנטות מורפולוגיות לפנינו.⁴¹

בירור מציאותן של צורות פֶּעַל וְאֶתְפַּעַל בסווא"י כרוך בקשיים עצומים במצב הנוכחי של העדויות שבידינו. היעדר מסורת ניקוד מפורטת, ובכלל זה היעדרו של סימן כלשהו לציין הכפלת עיצורים, עושה בירור כזה משימה כמעט לא-אפשרית. בקלות ניתן להפליג להשערות לא מבוססות וקלוטות מן האוויר. בכל זאת, דומה אני שבפינה מפינותיה של הלשון ניתן לגלות כמה מעקבותיו של הבניין הכבד חסר הדיגוש גם בסווא"י.⁴² מדובר בפעלים שעין הפועל שלהם היא ג, כ, ת או ד. כבר הוכח שבכתב-היד מן התקופה השנייה (ורק בהם!) יש נטייה חלקית לציין את איכותם של העיצורים הללו. על-פי הרוב, מציינים את הביצוע החוכך (הרפה); אך יש כתב-יד מציינים את הביצוע הסותם (הקשה) של העיצור דלת. אפשר את דבריי בקצרה:⁴³

סימן הרפה

(1) נקודה אחת או שתיים על-גבי הגימל והכף: — $\dot{g} / \dot{g}$; $(\dot{g} =)$; $\dot{c} / \dot{c}$ — כגון: ריגֵלָא (rigla או regla) = '(ה)רגל'; ריגֵלוּי = 'רגליו'; אכל / אכל (axal) = 'אכל'. השימוש בנקודה או בנקודתיים על הגימל ועל הכף מצומצם הוא ביותר ואינו עקיב, כלומר גם במלים ובשורשים שהוא נוהג הוא אינו נוהג דרך קבע.⁴⁵

- 38 עסקו בעניין זה חוקרים שונים, כגון: דאלמן בדקדוקו במקומות שונים (למשל עמ' 262, 323 ועוד); ש' מורג, 'בניין פֶּעַל ובניין נְתַפְעַל', מכונס בקובץ מאמרים בלשון חז"ל, א², ירושלים תשל"ז, עמ' 93–101; ז' בן-חיים, עוואנ"ש, ה, עמ' 82–83, 87; י' ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הכבלי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 582–583; מ' בר-אשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה, ירושלים תש"ם, עמ' 125–127 ועוד.
- 39 ראה דאלמן במקומות הנזכרים בהערה הקודמת. אפשר שהצורה אֶתְמַנֵּנוּ גופה המוזמנת בארמית השומרונים (ראה עוואנ"ש, כרך ג, ספר ב, עמ' 189) שייכת אף היא לבניין זה ולא לאֶתְפַּעַל.
- 40 ראה הספר הנזכר אחרונה בהערה 38 לעיל.
- 41 ראה בן-חיים, עוואנ"ש, א, עמ' 94–95; ולאחרונה, דיונו המפורט בעוואנ"ש, ה, עמ' 82–83, 87, 91 ועוד. וראה המקום הנרמז בסוף הערה 38.
- 42 רמזתי במשהו לדבר זה במחקרים בסווא"י (משפט אחד בתחילת עמ' 243 ומשפט בסוף עמ' 282) ועכשיו הגיעה שעתם של הדברים להתברר בהרחבה.
- 43 ראה מחקרים בסווא"י עמ' 220–252. סימון הרפה בגימל ובכף וגם בתיו נידון בעבר בספרות המחקר, אלא שדובק בו אי-דיוקים; במיוחד אמורים הדברים באשר לנקודה על גבי התיו (ראה הערה 46 להלן). עניין שימוש הנקודה בדלת ותפקידיה בכתב-היד המאוחרים נידון לראשונה במחקרים בסווא"י, במקום הנזכר בראש הערה זו.
- 44 בכתב-יד Hor מצאנו נקודתיים מעל לגימל ומתחיתה: $\dot{g}$.
- 45 ראה פרטי הדברים במחקרים בסווא"י, במקום הנרמז בראש הערה 43.

(2) נקודה אחת על-גבי התיו — ת (=t) — כגון: יתהון (yatōn); לית (let); יתבין (yatbin).⁴⁶ השימוש של הנקודה בתיו רווח הרבה יותר מאשר הנקודה או הנקודתיים על-גבי הגימל ועל-גבי הכף, אך גם כאן אין שימושה של הנקודה עקיב ומלא.

(3) נקודה בתוך דלת: ד. בחלק של כתבי-היד מן התקופה המאוחרת משמשת הנקודה בתוך הדל"ת לציין סימן הרפה [d]. נציג מהימן לכתבי-יד אלו משמש כתבי-יד Lect.⁴⁷ לדוגמה: חדא⁴⁸ (>חַדָּא) = 'אחת'; פקודיא (49) (piqudayya) = 'המצוות'. לעומת זאת היעדר הנקודה מציין את הביצוע הסותם (הקשה⁵⁰), כלומר [d] או [dd]: מגדל (maḡdal) = 'מגדל'; קדים (qaddem) = 'קידם'; קדיש (qaddiš) = 'קידש', ועוד.

סימן הקשה

בחלק של כתבי-היד מן התקופה השנייה (ורק בחלקם!) משמשת הנקודה בדלת שימוש הפוך מזה שתואר לעיל; נקודה בדלת מציינת בהם דלת קשה (כמקובל בניקוד הטברני). נציג מהימן לקבוצת כתבי-יד אלו הוא כתבי-יד B של האוונגליאר.⁵¹ דוגמות: מגדליתא (maḡdalīta) = 'המגדלית'; גדף (gaddep) = 'גידף'. ואילו היעדרה של הנקודה בא לציין דלת רפה:⁵² אידי (ide > יֵיִי) = 'ידי'; מדנחא (> מְדַנְחָא) = 'המזרח'; אודע (53) (udīc) = 'הודיע', ועוד רבים כיוצא בזה.

כמה מסייעים פרטי הניקוד הנזכרים לסוגיית פֶּעַל וְאֶתְפַּעֵל? בכתבי-היד מן התקופה השנייה אנו מוצאים רשימה לא קטנה של פעלים, שעין הפועל שלהם היא תיו או דלת, ואשר נוטים בבניינים הכבדים — על-פי כל מה שאנו יודעים מניבים ארמיים אחרים וממסורות של לשון-חכמים — ובפעלים אלה הדלת והתיו הן רפות בכתבי-היד של הסוא"י; היינו לא פֶּעַל וְאֶתְפַּעֵל (בעין הפועל דגושה) לפנינו, אלא מסתבר שצורות פֶּעַל וְאֶתְפַּעֵל משתקפות כאן.⁵⁴ להלן מבחר מפורט ומפורש של דוגמות:

א. שת"ף

הפועל שת"ף שהוא כנראה פועל גזור-שם מן שוּתְּפָה, משמש בניבים השונים של

46 התעתיקים המובאים כאן אינם משקפים כמובן את מבטא המלה כולה בסוא"י לדיוקו, ואין להתייחס אלא לריפוי התיו. אין שחר לדעה שגם בכתבי-היד הסוא"י הקדומים מציינת הנקודה על גבי התיו את סימן הרפה (ראה מחקרים בסוא"י, עמ' 229).

47 ראה מחקרים בסוא"י, עמ' 245–246.

48 מסתבר שהתיבה היתה הגויה ada בשימוש החת (ראה מחקרים בסוא"י, פרק 8).

49 גם התעתיקים המופיעים בסעיף זה ובסעיפים הבאים אינם אלא תעתיקים למדניים ואינם משקפים בהכרח את המבטא הסוא"י לדיוקו. לענייננו חשוב מבטא הדלת.

50 ראה מחקרים בסוא"י, עמ' 242–245.

51 ראה מחקרים בסוא"י, עמ' 234–239.

52 ראה מחקרים בסוא"י, עמ' 239–241.

53 נראה שהעין לא היתה הגויה; ראה המקום הנזכר בהערה 48 לעיל.

54 אין בידי דוגמות לפעלים שעין הפועל שלהם גימל וכף בבניינים הכבדים חסרי דגשות העין.

הארמית בבניינים כבדים: שַׁתְּף, אָשַׁתְּפָה (וכן הוא בלשון חז"ל: שַׁתְּף, נִשְׁתַּפֵּה).⁵⁵ משום כך נראה לי שהכתיבים שתף (צורה פעילה), אשתתף (צורה סבילה), בזמן פעל ("עבר") בטקסטים של סוא"י, עשויים לבניינים הכבדים ולא לבניינים פֶּעַל (קל) וְאֶתְפַּעֵל; והם הם הדברים בצורות הבינוני משתף (צורה פעילה), משתתף (צורה סבילה). בכמה כתבי-יד צוינה התיו המשמשת עין הפועל בצורות של פועל זה בסימן הרפה כמה וכמה פעמים, למשל: אשתתף (A) Lag — עמ' 321; Ev — B עמ' 294 — מרק 6, 17); מישתתף (B) Ev — עמ' 84 — מת' 19, 9); משתתף (C) Ev — שם⁵⁶ — מתי שם, שם; וכן C, B Ev — עמ' 63 — מתי 5, 32); משתתפין (כ"י B) / משתתפין⁵⁷ (C) Ev — עמ' 58⁹³ — מתי 24, 38); מישתתפין (A) Lag — עמ' 305 — מתי שם, שם); ישתתף (C, B) Ev — עמ' 84 — מתי 19, 9 ו-11).

הואיל והתיו רפה בכתבי-היד הסוא"י, דומה אני שלפנינו צורות אָשַׁתְּפָה, מִשְׁתַּתְּף, יִשְׁתַּתְּף בבנין אֶתְפַּעֵל. אפשר שריפוי התיו בפועל זה קשור בעובדה שהתיו רפה בשם שוֹתֵף, שממנו נגזר הפועל (כבארמית השומרנית⁵⁹ וכבלשון חכמים⁶⁰),⁶¹ אך דבר זה אינו מזוי ממקומן את צורות אָשַׁתְּפָה (ואולי גם את צורות שְׁתֵּף בפֶּעַל⁶²).

ב. חת"ם

בפועל זה מזומנות לנו בכתבי-היד כמה צורות בתיו רפה. אמת, כתיבים אלה — חת"ם (Hor, עמ' 381); חת[ם]ים⁶³ (כ"י A); חת"ם (C, B) Ev — עמ' 11 — יוח' 3, 33 [= 'חַתְּם, סִיִּים'] — אינם בהכרח צורות בבניין כבד (פֶּעַל [חַתְּם]), כפי שקובע שולטאים במילוננו [עמ' 71], או פֶּעַל [חַתְּם, הבניין הכבד חסר הדיגוש]), שכן התנועה

55 ראה מילונים; וכן ריכוז הנתונים מן הארמית ומלשון התנאים אצל מ' מורשת, לקסיקון הפועל שנחדש בלשון התנאים, רמת-גן תשמ"א, עמ' 381-382. (בתרגום תהלים, שבספרים הנרפסים, מצאנו את הצורה 'משַׁתְּף' — סט: י — המעידה לכאורה על קיום בניין קל כפי שהניח יאסטרוב בערכו; והדבר טעון בדיקה. [בצד שַׁתְּף, אָשַׁתְּפָה מצאנו בארמית את הפעלים שותף, אשתתף בסורית, בסוא"י ומצאנוהו גם בתרגום שני לאסתר — למשל ג: יד: 'ובנימין לא אשתתף עם אחויו'].)

56 המהדירה מחסירה את הנקודה על גבי התיו השנייה בהביאה את גירסת C.

57 ורגיל שימוט היוד של צורן הריבוי — ין (<), וראה מחקרים בסוא"י, עמ' 441.

58 ראה מה שכתבתי בהערה 56.

59 במסורת השומרונים (ראה עואנ"ש, כרך ג, ספר ב, עמ' 107) התיבה הגויה sutāf ללא הכפלת התיו. התיו שהיתה רפה בעבר הגויה כיום ז רגילה.

60 על קיומה של שוֹתֵף בכתבי-יד קאופמן ובכתבי-יד אחרים של המשנה העיר ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 123-124.

61 אפשר שזוהו ההסבר לצורה מְאֶתְקִים במשנת שביעית (ב, ב) בכתבי-יד קאופמן, שנגזרה משם העצם אֶתְקֵי. מכל מקום היא נמצאת נטויה בבניין פֶּעַל חסר הדיגוש.

62 אבל אין לנו עדויות לצורה שְׁתֵּף.

63 זוהי השלמה בטוחה.

64 כך צריך לתקן ולקרוא בכתבי-היד C, B, כפי שהציע Lex (עמ' 71), במקום הצורה המשובשת חמית. בצילום הנמצא בידי אין רואים נקודה בכתבי-יד C, אבל היא נראית כבירור ב-B.

i/e אחרי עין הפועל אינה תנאי מספיק כדי לקבוע שלפנינו פֶּעֶל (כפי שהניח כאמור שולטהיס)⁶⁵ או פֶּעַל; אפשר שהם משקפים בניין קל חֲתֵם (פֶּעַל), בדומה אל קריב, כפיין ועוד;⁶⁶ וצורות חתמין / חתימין בנינוני (ראה לקסיקון שם) יוכיחו. אבל הכתיב מחתם (Marg, עמ' 709, שו' 14) = 'חֲתֵם, מסיים' נראה מכוון לצורת בינוני של מִחְתֵם בניין פֶּעַל. לכאורה אפשר לפרשו בינוני של אֶפְעַל — מִחְתֵם (ולא דווקא מִחְתֵם בתיו דגושה) — אך קיומו של אֶפְעַל בפועל זה מוטל בספק. לעומת זאת השימוש בבניין כבד מתועד יפה בארמית של ארץ-ישראל⁶⁷ ובלשון חכמים.⁶⁸ ולא מקרה הוא שלא מציינו בסוא"י צורת אחתם בעבר העשויה לאֶפְעַל;⁶⁹ צורות העבר שנודמנו הן חתם, חתיים.

ג. שת"ק

משתתק (Hor עמ' 295 שו' 9), כתיב זה נראה מכוון למִשְׁתַּתֵּק באֶפְעַל. אין מניעה להניח שנטיית הפועל שת"ק בסוא"י דומה למה שמצינו בניבים ארמיים אחרים ובלשון חז"ל. ההוראה הבסיסית, מצב השתיקה, מובעת בבניין קל (שתק בארמית, שְׁתַּק בעברית); ההוראה הגורמת מובעת בבניין הכבד (פֶּעַל בארמית, פֶּעַל בעברית), וההוראה החוזרת אל פֶּעַל (פֶּעַל) היא באֶתְפַּעַל (בארמית) ובגְּתַפְעַל (בעברית), כלומר אֶשְׁתַּתֵּק (נִשְׁתַּתֵּק), מי שהשתיק את עצמו או שנשתתק.⁷⁰ ונראה שגם בסוא"י מדובר בצורה בבניין כבד, אלא שהתיו הרפה (עין הפועל) — משתתק — מסייעת בידיו לקבוע שמדובר בבניין הכבד חסר הדיגוש בעין.

ד. ית"ר

מציינו יתיתר (Lag — A, עמ' 283 — מתי 5, 20) וכן מתיחר (A — שם עמ' 332; Ev — C עמ' 260⁷¹ — לוק' 2, 52) המתפרשות לשולטהיס במילון (עמ' 89) צורות אֶתְפַּעַל; מן הסתם הוא נסתייע בסורית המכירה בפועל זה רק את אתפֶּעַל ולא אתפֶּעַל (ראה מילון פין סמית, עמ' 1648—1649); גם דאלמן (מילון, עמ' 190) מביא רק את אתפֶּעַל. כלום מקבילות אלו מספיקות להניח שלפנינו בסוא"י בניין כבד, ובשל

65 שולטהיס מדבר כמובן רק על הבניין הדגוש.

66 ראה שולטהיס, דקדוק, עמ' 60.

67 ראה מילונים.

68 במקרא נודמן פעם אחת הפעיל בהוראה מיוחדת: 'הַחֲתִים בשרו מזובו' (ויקרא טו:ג).

69 ואין צריך לומר שלו נמצא כתיב זה אחתם בסוא"י, שאפשר היה לפרשו צורת בניין קל בתנועה פרוסטטית (ראה הערה 26 לעיל).

70 כך עולה מהניבים הארמיים שיש להם ניקוד: מצאנו שְׁתַּק (או שְׁתַּק), שְׁתַּק וְאֶתְפַּתֵּק (ראה מילון ד' פין סמית—מרגוליות, עמ' 601; וכן מילונו של דאלמן, עמ' 437 — אין הוא מביא דוגמה לאֶתְפַּעַל). בלשון חז"ל מציינו שְׁתַּק, השווה למשל: שתוקו (שבי"ח, ט); מִשְׁתַּקִּים (ברכ' ה, ג); משותק (תוספ' מע"ש ה, ח); נשתתק (= 'פסק מלדבר', ב"ר ה, ראה מהדורת תאודור—אלבק, עמ' 35 שו' 6; או 'עאלם מחמת מחלה', גיטין ז, א). הפעיל ידוע, לפי שעה, רק מן הבבלי (כתוב' יג ע"ב) ונפעל ידוע, לעת הזאת, רק מלשון ימי-הביניים (ראה מילון בן-יהודה בערכו).

71 B גורס שם מתחר בשימוש היודי ולא מתחרב כפי שמציינת בטעות Lewis; היא לא חשה שמשכה את הבית מן התיבה הבאה, בקומתא ('מתחר בקומתא וכו').

רפיון התיו להניח מְתִיבֵר, מְתִיבֵר — או שמא בכל-זאת צורות אֶתְפַּעַל, מקבילו של נפעל העברי (נוֹתֵר) של לשון המקרא ושל לשון חכמים, הן שמשקפות כאן?

ה. פת"ח

'יפתח עיניו דמורין' (A — Lag עמ' 377; C, B — Ev עמ' 41 — יוח' 10, 21) = 'יפתח עיני עוורים'. כלום הכתיב יפתח מכוון לצורת יפתח בבניין קל, בתנועת עור כלשהי בין פא הפועל לעין הפועל — מעין יפתח ifeta(h); כגון ימוסור (> ?מסור)⁷² — או שמא משתקפת כאן צורת יפתח בפעל? גם שולטהיס (מילון, עמ' 165) פירש את הצורה בבניין כבד (פעל הדגוש). מסייעת לדבר העובדה שהפועל בבניין קל מופיע בדרך-כלל בזמן "עתיד" במשקל יפעול (כגון תפתוח, ישעיה מב:ז; הובא שם במילון שולטהיס) וכאן אין ואו אחרי הפא. קיומו של פעל זה בבניין כבד ליד הקל (פעל) ידוע מניבים אחרים של הארמית⁷³ ומן העברית (עברית המקרא ולשון חכמים⁷⁴). וראוי להעיר שבשימוש זה גופו, פתיחת עיני עוורים, כמקום המצוטט לעיל (מיוחנן 10, 21) מזומן לנו פעל בת"י לנביאים: 'לפקח עינים עורות' (ישעיה מב:ז) מתורגם לפתקא, וכן בסורית 'פתח לסמיא' (ראה מילון פין סמית, עמ' 3338).⁷⁵ ואין בין הסוא" לתרגום ולסורית אלא שבוו פעל (לא דגוש) ובאלה פעל (דגוש).

ו-ז. צד"ק, בד"ר

דרכו של כ"י Lect (כאמור לעיל בראש פרק זה) לציין כל דלת רפה בנקודה במידת תדירות גבוהה והיעדר הנקודה מציין דלת דגושה. ואכן בפעלים ובשמות שיש בהם דלת דגושה מצינו בעקיבות דלת ללא נקודה. להלן מבחר דוגמות של דלת מוכפלת: קדים [קדם] = 'קדם' (תמיד!); קדיש [qaddeš] = 'קדש'; מקדש [meqaddeš] = 'מקדש'; מתקדש [mitqaddaš] = 'מתקדש', בעקיבות (כן הוא בכל הצורות הדגושות של השורש קד"ש). וכן בשמות ובתארים: חדות [ḥiddut] = 'חידוש', חנוכת הבית; צדיק = 'צדיק'; קדום [qiddūm] = 'קדים, מזרח'; קדיש [qaddiš] = 'קדוש'. וכן באֶתְפַּעַל/אֶתְפַּעַל של פעלים שפא הפועל שלהם היא דלת: יתדמי (הגוייה iddeme או iddeme), והצורה כדו [kaddū] ועוד.⁷⁶

גם הפועל צד"ק בבניינים הכבדים פעל ואֶתְפַּעַל הדלת שלו לעולם ללא נקודה, כלומר דגושה היא: צדק [צדק]; צדק; אצטדק [אצטדק]; נצטדק. אבל מצינו פעם אחת אצטדקנין (Lect עמ' 2 — אל הרומיים 1, 5) = 'הצטדקנו', ובתוך הדלת מצויה נקודה. כלום פליטת קולמוס בעלמא היא, או שמא וריאנטה בבניין אֶתְפַּעַל לפנינו? כלומר, בצד אצטדק נהגה גם הצורה אצטדק; וכבר מצינו צורות מקבילות גם במסורות אחרות, כגון: ומאֶסְפֵּכְם (ישעיה נב:יב) כנגד מאֶסְפֵּי (שם, סב:ט),⁷⁶ וכן

72 השווה מחקרים בסוא"י, עמ' 454.

73 ראה למשל מילונו של דאלמן, עמ' 356.

74 השווה 'אל יתהלל חגֵר כַּפְתָּח' (מל"א כ: יא), וראה ההערה הבאה.

75 והשווה בלשון חכמים: 'סומא ונתפתח... פתח ונסתמא וחזר ונתפתח' (משנת גיטין ב, ו).

76 ראה פירוט הנתונים ומראי המקום במחקרים בסוא"י, עמ' 241 ואילך.

77 עיקר ההבדל בין שתי הצורות הוא, כמובן, הדיגוש בסמך (או היעדרו).

במסורת כ"י קאופמן של המשנה: נִתְּאָלְלוּ (תמיד ב, א) על-יד נִתְּאָלְלוּ (שם, שם, ה). בפועל בד"ר המשמש, כנראה, רק בבניין כבד⁷⁷ יש בכתב-יד Lect נקודה בדלת בקביעות: יבדר (Lect עמ' 27 — ישע' ט: י (יא)) = 'פְּזָר'; מבדרין (שם עמ' 37 — שם לה: ח) = 'מפזרים'; אתבדרו (שם עמ' 32 — שם יא: יב) = 'התפזרו'. כלומר, אפשר שעדות לפנינו לקריאה יבְּדַר, מְבַדְרִין, אֲתַבְּדְרוּ בדלת רפה.⁷⁸ הציון העקיב אינו יכול להיות מקרי, אם אנו מפרשים נכונה את הניקוד של כ"י Lect. מה שהוא שמא לגבי אֲצָטְטַק, נראה יותר פְּרִי לגבי בְּדַר, אֲתַבְּדַר.

הערה

הפעלים הנזכרים לעיל (שת"ף, חת"ם, שת"ק, ית"ר, פת"ח, צד"ק⁷⁹ ובד"ר), הדוגמות שהובאו מהם צורות בבניינים כבדים הן, ויש סבירות גבוהה שבשלב רפיון התיו והדלת מדובר בבניינים כבדים חסרי דיגוש בעין הפועל. לעומתם יש בידינו כמה וכמה פעלים שעין הפועל שלהם היא תיו רפה, אך יש סבירות נמוכה ביותר שהם נטויים בבניין כבד. להלן כמה מהם:

סת"ם: אסתאם (B — Ev עמ' 91 — מתי 22, 12). צורה זו אפשר לפרשה בבניין

77 כל צורות הבינוני הפעיל של פֻּעַל זה בסוא"י הן כמס: מבדר (ראה לקסיקון בערכו). גם בארמית היהודית בא"י מצינו רק בניין כבד: בְּדַר, אֲתַבְּדַר (ראה הדוגמות מתרגום אונקלוס ומתרגום יונתן שהביא דאלמן בערכו); והשווה מבדרין (ירוש' ברכות ט, יד ע"ד, וראה הדוגמות הנוספות שמביא מ' קוסובסקי באוצר לשון התלמוד הירושלמי, כרך ב, בערכו. הניקוד מְבַדְרִין, בְּדַר בדלת צרויה שהוא מצייע שם נטול כל יסוד הוא כמובן). וזה הניקוד המסור גם בארמית במקרא: בְּדָרוּ (דניאל ד: יא) וכן במקבילו העברי בלשון חז"ל: פיזר, מפוזר, נתפזר ושם העצם פיזור (ראה למשל ח"י קוסובסקי, אוצר לשון המשנה בערכו). אבל בעברית של המקרא מצינו ליר פֻּעַל (מְפַזֵּר — משלי יא: כד) ופֻּעַל (מְפַזֵּר — אסתר ג: ח) גם קל ונפעל (שה פְּזוּרָה — ירמ' נ: יז; נפזרו — תהל' קמא: ז), וכן באחיו בוז"ר (יבזור, דניאל יא: יד); אך לבד משלוש הצורות הללו — פזורה, נפזרו, יבזור — יתר שש הצורות הבאות בזמן פֻּעַל' או יפעל' (פזר, יפזר) — ומצד הכתיב אינן חד-משמעיות — מסורות לנו כולן בפֻּעַל (פְּזָרָת, תהל' פט: יא; פְּזָר, שם נג: ו; קיב: ט; פְּזָרו, יואל ד: ב; וְתַפְּזָרִי, ירמיה ג: יג; וְפָזַר, תהל' קמו: טז). מן הסתם גברה בפועל זה צורת הבניין הכבד בעברית המאוחרת; דבר שנחרש בפעלים אחרים בעברית בתקופה מאוחרת, כגון שֻׁלַח < שילח, כפי שהראה ז' בן-חיים (לשונונו כב [תשי"ח], עמ' 236 ואילך). מכל מקום, הצורות המקראיות בקל לא נשתכחו כליל, הן שבות ועולות בעברית במשך הדורות (כגון: פזורה, בבלי כריתות ו ע"ב; פזורין, במדבר רבה פרשה ז ועוד; ראה מילון בן-יהודה בערך פזר). גם בארמית המזרחית, המכירה בעיקר את הבניינים הכבדים בְּדַר אֲתַבְּדַר, אתה מוצא צורות בבניין קל ובאתפֻּעַל — בְּדַר אֲתַבְּדַר (ראה מילון פינ'סמית בערכו, וראה מילונה של פינ'סמית-מרגוליות; בעמ' 36 היא מציינת צורות בבניין קל). ואולי גם ההיקרות של הפועל בכבלי חולין (נד ע"א) היא בבניין קל: דאי בדרי לה סמא חייא' = שאם פוזרים לה (עליה) סם היא תְּזָה; כלומר בְּדָרִין < בְּדָרִי? (ראה מילונו של י' לוי).

78 לעומת זאת בכתב-יד B מצינו עשר פעמים בדר, אתבדר (בדלת דגושה, שם כאמור d=d: לפירוט הנתונים ראה מחקרים בסוא"י, עמ' 234). אם צדקנו בתיאורנו, יש לומר גם כאן שהסוא"י הכירה את שתי הצורות בְּדַר, אֲתַבְּדַר הדגושות ואת בְּדַר וְאֲתַבְּדַר הלא-דגושות (השווה מה שכתבנו לעיל על קיומן של צורות מקבילות במסורות אחרות, כגון נִתְּאָלְלוּ/נִתְּאָלְלוּ).

79 למעשה, מצאנו בפועל זה רק דוגמה אתה העשויה להתפרש אתפֻּעַל חסר דיגוש.

כבד, כפי שעושה שולטהיס (לקסיקון, עמ' 140); הוא ראה בה צורת אָתְפֶּעַל. בשל רפיון התיו ניתן להבינה אָתְפֶּעַל: אָסְתְּתָם. ברם מצינו גם בניין קל, כגון סתום (ציווי נוכח), דבר המאפשר לנו לפרש את אסתתם כְּאָתְפֶּעַל: הסביל-החוזר של הקל. כת"ב: מתכאֵתב (Marg, עמ' 709). כלום לפנינו צורת מְתַפְתֵּב, והאלף מציינת ā ארוכה בדומה לתיבות יחמיאן, בעלדבבאך, שהאלף מציינת בהן ā ארוכה (ראה שולטהיס, דקדוק, עמ' 7), או שמא לפנינו צורת אָתְפֶּעַל — מְתַפְתֵּב⁸⁰ — והאלף מציינת שווא שנתארך ל-a⁸¹ או ל-e⁸¹. אמנם שימושה של אלף כאם קריאה כנגד ā מקורית רווח יותר מאשר שימושה כנגד תנועה שנתארכה מן השווא,⁸² אבל הכמות אינה השיקול המכריע בכגון זה. המצב שקול: קיומו של אָתְפֶּעַל (אָתְפֶּעַל לא דגוש) הוא, לפי שעה, מסופק.

רת"ח: 'ברוחא הוו מרתחין' (Lect עמ' 51 — אל הרומיים 11, 12) = 'ברוח היו נלהבים'. כלום לפנינו צורת מְרַתְחִין, כלומר בניין פֶּעַל, או מְרַתְחִין באֶפְעַל, והתיו הרפה היא בהשפעת הריש (כעין מה שקרה בצורות שְׂרָבִיט, עֲרָבִית, מְרַבֵּד במסורות העברית⁸³)? יצוין שכבר שולטהיס נתלבט בסוגיה זו, הוא תוהה אם לפניו פֶּעַל (הוא לא ידע דבר על הבניין הכבד חסר הדיגוש) או אֶפְעַל.⁸⁴ שלוש הדוגמות הללו דיין כדי להראות מה זהירות יש לנקוט בעדויות שלנו;⁸⁵ מצב העדויות בסואי, שהוא מסובך כל-כך, מחייב הסקת מסקנות יותר בלשון שְׁמָא ופחות בלשון פְּרִי. מכל מקום, לדידי, שבע הדוגמות הראשונות, בניגוד לשלוש האחרונות, אף אם לא נכנסו לגדר ודאי גמור, דומה אני שמכלל ספק יִצָאוּ.

דברי חתימה

שתי התופעות שתיארנו — אֶפְעַל וְאֶפְעַל, פֶּעַל וְאֶתְפֶּעַל — כתופעות אחרות שנבחנו מחדש בשנים האחרונות,⁸⁶ משנות את תמונתו של הדקדוק הסואי. כבר עמדנו לעיל בהערות המבוא על המגבלות הפילולוגיות שהניב נתון בהן. זה גורלה של כל לשון מתה, שהנתונים הפונוולוגיים והמורפולוגיים שלה אינם מחוורים כל צורכם. רבים מסעיפי הדקדוק של להג זה יישארו חתומים בפנינו כל זמן שאנו תלויים בטקסטים כמות שהם לפנינו כיום. עם זאת יש סעיפים ופרקים שניתנים לכירור על-ידי בחינה

80 כפי שמתפרשות לשולטהיס (מילון, עמ' 99) כל הצורות בת' הבניין בפועל זה — אֶתְכַתַּב — שנודמנו לו בכל הטקסטים. (וראה דוגמה ב בפרק הראשון לעיל: אָתְפֶּעַל/אָתְפֶּעַל < אֶפְעַל/אֶפְעַל).

81 ראה מחקרים בסואי, עמ' 467-471.

82 ראה שם, עמ' 424.

83 ראה שם, עמ' 246-247. נרמזו שם דוגמות אפשריות בסואי של רפיו דלת אחרי ריש.

84 דאלמן במילונו (עמ' 409) מסתפק אם צורת מרתח של תרגום קוהלת (1 ט:ט) היא בבניין פֶּעַל או בבניין אֶפְעַל.

85 באשר לענייני ניקוד כמו הנקודה העלית של אותיות שונות — כגון תֵּל — יש פה ופה שיבושים בכתיב-היד של הסואי. אך מי שיניח שמהומה שולטת בהם טועה הוא ומטעה.

86 פירוטם מצוי בעבודתו של ח' שירון (ראה הערה 4 לעיל) ובמיוחד במחקרים בסואי.

פנימית של הטקסטים עם מיצוי כל מה שניתן להפיק מהם; כל זאת בעזרת חומר משווה מניבים קרובים קורבת מקום וקורבת זמן.
 לענייננו, דומה אני שהיעדר תיו הבניין בצורות מגזין (המשמשת ליד מתגזין), מכתבין (ליד מתכתבין), תנסא (ליד תתנסא) ובאחיותיהן שנתפרטו לעיל, ללמד יצא שלפנינו צורות אֶפְעֵל וְאֶפְעֵל, ויש יסוד להניח שלא רק על עצמן יצאו אלא גם על צורות אחרות שֶהֶתְמִיד בהן הכתיב ההיסטורי בתיו הבניין. כמו כן ריפוין של התיו ושל הדלת המשמשות עין הפועל בצורות אשתתף, מתתם, אתבדר ובאחיותיהן, אין לו הסבר יפה מאשר הבנתם של הכתיבים הללו כמשקפים צורות פֶעֶל וְאֶתְפַעֵל (הבניינים הכבדים חסרי הדיגוש).

רשימת קיצורים

- M. Black, *A Christian Palestinian Syriac Horologion* (Berlin, Ms. Or. = פְּלִיק Oct. 1919), Cambridge 1954
- G. Dalman, *Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch*², = דקדוק, דאלמן, Leipzig 1905
- G. Dalman, *Aramäisch-neuhebräisches Handwörterbuch zu Targum, Talmud und Midrasch*², Frankfurt a/Main 1922 (Hildesheim, Olms, 1967) = מילון, דאלמן
- מחקרים בסוא"י = מ' בראשר, מחקרים בסורית של ארץ-ישראל — מקורותיה, מסורתיה ובעיות נבחרות בדקדוקה, ירושלים תשל"ז.
- עואנ"ש = ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, כרכים א-ה, ירושלים, תשי"ז-תשל"ז.
- F. Schulthess, *Grammatik des christlich-palästinischen Aramäisch*, Tübingen 1924 (Hildesheim 1965 — צולם מחדש)
- F. Schulthess, *Lexicon Syropalaestinum*, Berolini 1903 = מילון (צולם מחדש — Jerusalem 1971)
- A = כתב-יד A של האוונגליאר הסוריא"י שהוציא לאגרד (ראה להלן Lag) מס' 84-85, 86-95 בתיאור המקורות בתוך מחקרים בסוא"י, עמ' 95-97, 105-106
- B = כתב-יד B של האוונגליאר הסוריא"י שהוציאו לויס וגיבסון (ראה להלן Ev), מס' 87-88 בתיאור המקורות בתוך מחקרים בסוא"י, עמ' 98-99
- C = כתב-יד C של האוונגליאר הסוא"י שהוציאו לויס וגיבסון (ראה להלן Ev), מס' 89 בתיאור המקורות בתוך מחקרים בסוא"י, עמ' 100-101
- Ev = A.S. Lewis-M.D. Gibson, *The Palestinian Syriac Lectionary of the Gospels*, re-edited from two Sinai Mss. and from P. de Lagarde's Edition etc, London 1899 (Jerusalem 1971 — צולם מחדש)
- Hor = כתב-יד של ההורולוגיון הסוא"י, מס' 101 בתיאור המקורות במחקרים בסוא"י, עמ' 109-110. נתפרסם על-ידי בלייק (ראה לעיל ברשימת קיצורים זו)

- Lag = P. de Lagarde, 'Evangeliarium Hierosolymitanum', in: *Bibliothecae syriacae*, Gottingae (1892), pp. 257-402.
- Land = J.P.N. Land, *Anecdota Syriaca*, Tom IV, Leiden 1875: Pars. syriaca, pp. 103-224; pars. Latina, pp. 177-236 (Jerusalem 1971 — צולם מחדש).
- Lect = כתב-היד השלם של הלקציונאר הסוא"י, מס' 98 בתיאור המקורות במחקרים בסוא"י, A.S. Lewis, *Studia Sinaitica VI, A Palestinian Syriac Lectionary* etc, London 1897 (Jerusalem 1971 — צולם מחדש)
- Lex = שולטהיס, מילון
- Marg = G. Margoliouth, 'The Liturgy of the Nile', *JRAS* 1896, pp. 677-727.
M. Black, *Rituale על-ידי שנתפרסם האויכולוגיון שנתפרסם על-ידי* (Melchitarum, *A Christian Palestinian Euchologion*, Stuttgart 1938 זהו כתב-יד 103 בתיאור המקורות בתוך מחקרים בסוא"י, עמ' 113-112 שם) נתפרט מה פרסם כל אחד מן המהדירים